

סוגיית התנגשות מצוות

(לג,א)

דחיית עשה ולא; קדימת מצוות עשה

התנגשות השבת אבידה עם טומאת כוהנים

נחזור ונסכם את הברייתא המובאת בגמרא לעיל (ל, א), אשר מונה שלושה מצבים בהם חל דין 'והתעלמת':

- א. התנגשות השבת אבידה עם מעשה האסור למשיב- מובא במשנה להלן (לב, א): 'ואם היתה בבית הקברות לא יטמא לה'.
- ב. התנגשות השבת אבידה בכבודו של המשיב- מובא במשנה (כט, ב): 'מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול- הרי זה לא יטול'.
- ג. התנגשות השבת אבידה עם הפסד ממון המשיב- מובא במשנה להלן (ל, ב): 'אם אין שם בית דין, בפני מי יתנה? שלו קודם'. וכן במשנה להלן (לג, א): 'אבידתו ואבידת אביו- אבידתו קודמת'.

למרות שהברייתא מציינת שלוש סיבות היוצרות פטור מהשבת, ומתירות למוצא להתעלם מן האבידה, הגמרא מבארת שהדרשה מהמילה 'והתעלמת' נדרשה רק לפטור זקן ואינה לפי כבודו, כיון שפטור שני המקרים האחרים כבר נלמד ממקורות אחרים.

ביחס לכהן שראה אבידה בבית הקברות, אומרת הגמרא שאין עשה של השבת אבידה¹¹¹ דוחה את ל"ת ועשה של הפרשת כהן מטומאת מת.

---

¹¹¹ רש"י מסביר שלעניין הדחייה אין משמעות לכך שישנו גם לאו של 'לא תוכל להתעלם' בהשבת אבידה, כיון שלא אינו דוחה לאו אחר (ובמה שצ"ע ליבמות צ"ע אם כוונתו לדף כא עמוד א כמופיע בדפוס הש"ס או לדף ג עמוד ב כמופיע בדברי הנמו"י בדפוס הר"י"ף). ועיי' בחידושי הרמב"ן שהוכיח מסוגיית הגמרא לעיל (כו, ב) שהעשה של אבידה חל רק כאשר האבידה הגיעה לידי, ואילו הלאו חל כבר כשרואה את האבידה ומתעלם, או אם מחליט שלא להשיב קודם יאוש, והאריך לדון באוקימתא שמתאימה לפירוש הברייתא לפי גירסא זו. וכתב על דבריו בחידושי הר"ן (ל, א): 'ואני איני אומר כן, אלא כל הרואה אבידה והולך לו עובר הוא בעשה ול"ת, וכי אמרין לעיל בהמתין לה אחר שנתיאשו הבעלים ונטלה דאינו עובר אלא משום 'לא תוכל להתעלם בלבד' - התם היינו טעמא לפי שהמתין לה ולא הניחה באבידתה, ועדין היי יכול להשיבה ולקיים עשה [שבת]. בודאי הרואה אבדה ולא נטלה מיד - דכיון ששמר אותה לא עבר אלא כשלא נטלה והלך לו. וכשנתיאשו הבעלים ממנה - מחמת הבעלים הוא שנתבטל עשה זו ולא מחמתו של מוצא זה... נמצאת אתה למד שכל מי שרואה אבידה ולא החזירה והלך לו עובר על עשה ועל לא תעשה ונתקיימו סוגיות אלו בפשטי' [וכמשמען] כנ"ל. וכ"ד הרמב"ם ז"ל בפי"א מהל' גזילה ואבידה הרואה אבידת ישראל ונתעלם ממנה והניחה עובר בלא תעשה... ובטל מצות עשה...'

ובנמו"י הביא את דברי הר"ן בתירוץ קושיא זו. הרמב"ן וראשונים אחרים הוסיפו להקשות: כיצד ניתן לדון בעניין השבת אבידה בבית הקברות בדין עשה דוחה ל"ת? הרי בשעה שנטמא עדיין אינו מקיים את המצוה, ואין עשה דוחה ל"ת אלא במקום שהעשה מתקיים בזמן הדחייה. יש שהעמידו באוקימתא שהשבת מתקיימת בשעת הטומאה, ויש שאמרו שבאמת גם אם לא היה עשה בטומאת כהן, היה אסור לו להיטמא.

זו גירסת רש"י ז"ל ורבינו אלפסי ז"ל.¹¹²

בגירסתנו בגמרא (שהיא כגירסת ר"ח) מצויין טעם נוסף: 'לא דחינן איסורא מקמי ממונא'. בחידושי הרשב"א כתב על הטעם הראשון: 'ולרבותא נקטינהו ועיקר דחייתו מהאי טעמא דלא דחינן איסורא מקמי ממונא'.

אכן, הרמב"ן מעיד על גירסאות עתיקות ומדוייקות שבהן מופיע רק הטעם השני, ש'לא דחינן איסורא מקמי ממונא'. הרמב"ן מבאר טעם זה, ולכאורה, דבריו כוללים מספר בחינות שמגדירות את ההבדל והיחס בין 'איסורא' ל'ממונא':

[1] דכיון דאפילו בעל אבדה כהן אינו רשאי להטמא בה - היאך יטמא זה בשבילה?

[2] והרי אם באו בעלים ואמרו 'לא בעי' לה' ליתיה לעשה כלל.

הילכך לא דחינן מצות עשה משום מצוה שבממון, שאם הפקיר בעליו ממון זה פטור הוא מאותה מצוה.

[3] שהרי חייב הוא לומר כן כדי שלא יטמא כהן, ששניהן חייבין בכבודו של מקום, והתורה אמרה להחזיר אבדה לחברו ולכבד אביו ואמו בממונו ולא לעבור על המצות, ודמיה לההיא דגרסינן בכתובות (מ, א): 'היכא אמרי' דאתי עשה ודחי את ל"ת? כגון מילה בצרעת דלא אפשר לקיומיה לעשה, אבל הכא אי אמרה לא בעינא ליה - מי איתיה לעשה כלל?!'. כלומר, הואיל ואפשר לה לבטלו, אף על פי שאמרה 'בעינא ליה', אין שומעין לה, ששניהם חייבין בכבודו של מקום, ולא גלי רחמנא בכי האי עשה דנדחי. וכל שכן הוא בדבר שבממון, דכל שבשלו אינו רשאי בשל חברו נמי אינו רשאי.

לכאורה, דברי הרמב"ן כוללים שלושה טעמים שונים: א. לא יתכן שאדם יהיה מצווה לעשות בעבור הזולת דבר שאסור לו לעשות אפילו בשביל עצמו. ב. גדר חיוב ההשבה הוא חלש יותר מהמצווה כיון שהוא תלוי ברצון הבעלים להמשיך לקיים את בעלותם על החפץ. ג. אף בעל האבידה מצווה על איסור טומאת הכהן. אולם, מלשונו של הרמב"ן נראה ששלושת המרכיבים מצטרפים לטעם אחד. לדבריו, העדיפות העקרונית של איסור על חיוב התלוי בממון הוא קיומה של אפשרות מחילה על הממון. אמנם, עיקרון זה מצאנו לא רק בתחום הממון בלבד, אלא גם בתחום של 'איסורא' בעצמו, כאשר מדובר בזכות של הזולת, במסכת

ובחידושי הר"ן כתב שכיון שהוא כבר עוסק במצוה, ולא במכשיריה הרי זה נחשב 'בעידנא' לגמרי: 'כה"ג בעידנא דקא מעקר מקיים ל"י מקרייא דלא ממעטינן מהאי כללא אלא כי ההיא דאמרינן פ"ר ר"א דמילה ויקוץ בהרתו ויעבוד שבשעה שקוצץ בהרתו אינו מתעסק בגוף המצוה דהיינו עבודה אלא במכשירי' אבל הכא מעידנא דקא מעקר ל"י ללאו מקיים ל"י לעשה דהא מתעסק הוא בגוף המצוה ואעפ"י שלא גמרה מיד מה בכך והא מילה בצרעת כיוצא בה היא שמשעה שמל קצץ בהרתו ומצות מילה לא נגמרה עד דפרעי.

ועי' בנמו"י, שבשאלה זו לא קיבל את דברי הר"ן, וכתב: 'גבי השבת אבידה עיקר גוף המצוה השבה בבית הבעלים, שזהו עיקר גוף כוונת המצוה, והשאר הוי כעין מכשירי מצוה'.

¹¹² כאמור, שניהם שאלו מדוע הגמרא אינה מתייחסת ללאו של 'לא תוכל להתעלם' באבידה, והשיבו שאין ללאו משמעות לדחיית איסורי הכהונה, כיון שרק העשה הוא שיש לו כח לדחות לאו.

כתובות בדין מפותה ואנוסה, שאין מצוות 'ולו תהיה לאישה' דוחה איסור לאו, אם ישנו באישה זו, כיון שהאשה יכולה לומר שאינה רוצה להינשא לאיש זה שאנס אותה.

נראה שעל כך מוסיף הרמב"ן, שדין זה מבוסס על אותו עיקרון שאנו מוצאים בגמרא להלן במקרה של התנגשות השבת אבידה עם מצוות כיבוד אב ואם, שאנו אומרים לאב למחול על כבודו מפני המצוה, שהיא כבודו של מקום. כך גם האשה האסורה מחוייבת למחול על זכותה להינשא לאנס מפני כבודו של מקום. כלומר, בכל מקום שבו ישנה התנגשות של מצוות, אלא שאחת מהן נתונה לביטול במחילתו של אדם - אדם זה מצווה בעצמו למחול על זכותו בשביל למנוע את ההתנגשות.¹¹³

התנגשות כיבוד אב ואם עם מצוות אחרות

במשנה (לב, א): 'אם אמר לו אביו היטמא או שאמר לו אל תחזיר - לא ישמע לו'. ובגמרא שם מובאת ברייתא שדרשה דין זה מפסוק:

תנו רבנן: מנין שאם אמר לו אביו היטמא או שאמר לו אל תחזיר שלא ישמע לו - שנאמר איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו אני ה' - כולכם חייבין בכבודי.¹¹⁴

הגמרא מבארת שהו"א שכיבוד אב ואם ידחה את מצוות השבת האבידה היא משום שהוקש כבודם לכבוד המקום.

בפירוש חזקוני (ויקרא יט, ג) התקשה: גם לאחר היקש זה, מה הצורך בדרשה, הרי כל הקשה אינה להחמיר אלא להיות כמוהו, ואם כן מנין לנו שיהיה דוחה כבוד המקום בשביל כבוד אביו ואמו?

ותירץ עפ"י דברי התוספות בקידושין (לא, א ד"ה 'כבד את ה' מהונק'), שהביאו את הירושלמי שלמד מהיקש זה שכבוד הורים עדיף מכבוד המקום, שלגבי כבוד

¹¹³ על פי יסוד זה הביא בשיטה מקובצת שם (לב, א) בשם הרא"ש קושיא על ההו"א של הגמרא שם: 'היכי סלקא דעתך דעשה דכיבוד דחי אפילו לאו גרידא? הא אם אמר אביו לא בעינא להאי כבוד מי איתיה לעשה כלל? כדאיתא בפרק אלו נערו דעשה דולו תהיה לאשה לא דחי לאו דממזרת. משמע דאי אמרה לא בעינא ליה מי איתיה לעשה כלל? ותירץ בשם המהר"ם, שבכל זאת ישנה עדיפות למצוות כיבוד אב על פני מצוות 'ולו תהיה לאשה' של מפותה ואנוסה: 'דלא דמי, דהתם כי אמרה 'לא בעינא' ליכא לעשה כלל לגבי האי מאנס, אבל הכא, אי אמר האב השתא 'לא בעינא' - בשביל זה לא ביטל העשה עולמית, ואפשר שיתקיים תדיר בשאר דברים. ועוד, אפילו אי אמר 'לא בעינא' שייך עשה, דמכל מקום מצוה הוא בכל דבר, אפילו אמר האב לא בעינא'.

¹¹⁴ ע"י בפירוש ר' עובדיה מברטנורא (עמר נקא) שהסביר את לשון דרשת חז"ל 'כלכם חייבים בכבודי' ולא 'במוראי' שהיה מתאים יותר לפסוק זה: 'אלו היה מפרש כלכם חייבים במוראי לא הוה שמעינן רק שאין לו לעבור על מצות לא תעשה בעבור כבוד אביו כי במצות לא תעשה שייכא היראה...'

המקום אומר כבוד את ה' מהונך. כלומר, אם יש לו. ובאביו ואמו אם אין לו חייב לחזור על הפתחים בשביל כבודם.¹¹⁵

תירוץ זה הובא גם בחידושי הריטב"א בשם התוספות, והביא תירוץ נוסף בשם ה"ר יוסף איש ירושלים שכתב שבאמת לא היתה הו"א שכבוד הורים יהיה עדיף משאר מצוות, אלא רק שישווה להם, ולכן יהיה הבן רשאי, גם אם לא חייב, לשמוע בקול האב גם כאשר אומר לו לבטל מצווה אחרת 'קמ"ל אני ה' שלא ישמע לו כלל'. וסיים הריטב"א 'וזה יותר נכון לפי לשון הגמ', אבל אין צורך לכל כך וקל להבין'.

שאלה זו נשאלה גם בחידושים המיוחסים לריטב"א:

וקשיא לן היכי ס"ד אפילו לא כתב את שבתותי תשמרו דנצית ליה וכי אדם חייב בכבוד אביו ואמו יותר מכבוד שכינה?! נהי דהוקש כבודן להשוותן אבל טפי לא.

ושם תירץ שני תירוצים:

א. היתה הו"א שחייב המצוות הספציפיות שהוזכרו במשנה הוא חלש יותר, ולכן יתכן שיידחו ע"י כיבוד אב ואם: 'וי"ל כיון דטומאה והשבת אבדה הותר מכללן טומאת כהן לגבי קרוביו. השבת אבידה לגבי זקן ואינה לפי כבודו משום הכי ה"א הותרה גבי כבוד אב קמ"ל'.

ב. היתה הו"א שמצוות כיבוד אב היא חזקה יותר, כיון שיש בה שתי בחינות של מצוה: 'א"י משום הכי ה"מ דנצית ליה משום דאיכא תרתי כבוד המקום שצוה לו לכבוד אביו וכבוד אביו'.

בשיטה מקובצת (ב"מ לב, א) כתב שהרא"ש הביא שתי תשובות לשאלה זו בשם המהר"ם. התירוץ הראשון דומה למה שהבאנו לעיל בשם החזקוני שמתבסס על הדרשה שהובאה בגמרא, שמהפסוק 'כבוד את אביך ואת אמך' יש ללמוד שאין הכיבוד מותנה בכך שיש לבן ממה לכבוד את הוריו, אל מול הפסוק 'כבוד את ה' מהונך', שמלמד שאין חובה לכבוד את הבורא אלא ממה שיש לאדם - 'מהונך' - ממה שחנך.

התירוץ השני דומה לתירוץ השני שהובא בחידושים המיוחסים לריטב"א. הרא"ש מעלה סברא להעדיף דווקא את כבוד אביו על פני מצווה אחרת שבין אדם למקום, כיון שמתקיים בו כיבוד כפול - כבוד אביו בנוסף לכבוד המקום:

ועוד תירץ: כיון שהוקש כבודם לכבוד המקום, אם כן שוין הם - מי נדחה מפני מי? מוטב יעשה כבוד אביו ויהא מקיים שניהם, דכבוד אביו הוא כבוד

¹¹⁵ והוסיף עוד: ועדיין יקשה דכתיב ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך ואם אביו ואמו אומרים לו לחלל שבת אינו חייב לכבדם. ותירץ: 'וי"ל דמייירי בשבות דרבנן דאתי כבוד אב ואם דאורייתא ודחי שבות דרבנן'. וכ"כ בפירוש ריב"א עה"ת. ור' חיים פלטיאל תירץ באופן מעט שונה: 'וי"ל דזה החילול היינו לאו דמחמר כדמוקי ליה בפרק קמא דיבמות וה"א הואיל וכיבוד אב חמור דהוקש כבודו לכבוד המקום יבא עשה דכיבוד וידחה הלאו קמ"ל. וכ"כ בפירוש רע"ב. לדבריהם יש מקום לטעון שכיבוד אב ואם כן יוכל לדחות איסורי דרבנן. וצ"ע.

המקום שצוה על כך אבל אם יעשה כבוד המקום ביטל לגמרי כבוד אביו.
הרא"ש.

קצת קשה להבין סברא זו, אך נראה שהיא מבוססת על התפיסה שהחוב של האדם בכבוד אביו נובע גם מערך עצמי של הכרת הטוב, ולא רק מצד הערך של קיום מצוות הבורא.

מאידך, יתכן שיש להסביר רעיון זה באופן אחר, שבכבוד הורים עצמו ישנה גם בחינה נוספת של כבוד המקום.

כיבוד אב והשבת אבידה - התנגשות 'איסורא' ו'ממונא'?

בשיטה מקובצת (לב, א) הביא גיליון תוספות שהביאו את המהר"ם שהקשה על דברי הגמרא, שהיה לה פשוט בהו"א שכבוד האב לא ידחה את מצוות השבת האבידה:

והקשה מהר"ם, דמאי פריך? הא אמרינן לעיל דלא דחינן איסורא מקמי ממונא אם כן לית לן למידחי עשה דכיבוד מקמי השבת אבידה.

בשטמ"ק הביא מספר תירוצים שונים לקושיא זו:

א. רק ל"ת ועשה (כמו בטומאת כהן) נחשבים 'איסורא' שאינו נדחה מפני מצוות ההשבה – 'ונראה לי דלעיל דהוי לא תעשה ועשה דוקא אמרינן דלא דחינן איסורא מקמי השבתה'.

ב. כיבוד אב ואם הוא עשה גרוע, שאינו בגדר 'איסורא' כיון שהוא רק 'הכשר מצווה' - 'ועוד נראה לי דעשה דכיבוד נמי הוי גרוע כממונא שכן הכשר מצוה. דאמרינן בפרק קמא דיבמות דעיקר כיבוד לא הוי אלא הכשר מצוה כגון להביא גוזלות וכיוצא בו. ולהכי כל כיבוד לא דחי אפילו לאו גרידא לפי האמת כדפירשתי בפרק קמא דיבמות'.¹¹⁶

ג. מצוות כיבוד אב ואם בעצמה היא בגדר 'ממונא' - 'ואפשר דכיבוד אב חשיב נמי עשה דממונא'. בהמשך דבריו הסביר השטמ"ק תירוץ זה: 'פירוש, כיון דהוא להנאת אדם'.

ד. רק 'לאו' נחשב בגדר 'איסורא', אך 'עשה' כן יכול להידחות מפני 'ממונא' - 'ויש לומר דלאו לא מהני כלל לדחות. ולכך לעיל הוי כמו עשה נגד לאו ועשה לכך לא דחינן איסורא קמי ממונא אבל הכא עשה דכיבוד נדחה מקמי עשה דהשבה דעשה דהשבה חשוב כיון דזימנין אית ביה נמי לאו'.

¹¹⁶ ה'משך חכמה' כתב הסבר מיוחד מדוע כבוד הורים לא דוחה בפועל את שאר המצוות על יסוד ההגדרה שניתנה למצווה זו בסוגיית יבמות (ו, א) כ'הכשר מצוה': 'הא דקרי לכבוד אב הכשר מצוה הוא ענין מושכל מאוד. ושמע נא! דזה אינו מצויר בשכל שמצות שבין אדם לחבירו ידחה איסור דברי תורה, ובזה הגדר אמרו (בבא מציעא ל, א) איסורא מקמי ממונא לא דחינן. רק משום שבכבוד אביו ואמו יש מה שנוגע לאדם למקום, וזה הרגש דק, שכל מוסדות הקבלה מהר סיני הוא הקבלה הנאמנה ונתנה למשה מסיני, ומסרוה דור אחר דור לזרעם אחריהם, והודיעו בנים לבני בניהם יום אשר עמדו בחורב, וכן עד עולם. ולכן דור יבזה אביו וילעג למוסרי הקבלה, אז פסק תורה מישראל. ולכן בזה הגדר יש בכבוד אביו גם דברים הנוגעים אל מצוות ה' וכלל התורה. לכן סלקא דעתך אמינא דלדחי, קמ"ל דלא דחי. ואם כן גדר כבוד המקום שיש במצוה זו בכבוד אב, הוי רק בגדר הכשר מצוה'.

על יסוד תירוצים אלה, שלמצוות כיבוד אב אין מעמד של 'איסורא', מחדש השטמ"ק שמצוות כיבוד אב בוודאי אינה עדיפה על מצוות השבת אבידה, ונדחית גם היא מפני הטעם של 'זקן ואינה לפי כבודו':

ולפי זה עשה דכיבוד אב לא דחי עשה דכיבוד בנו אם הוא זקן ואינה לפי כבודו.

וכן נראה דהאי עשה דכיבוד לא דחי השבה אף על פי שהשבה נדחית מפני כיבוד זקן ואינה לפי כבודו.¹¹⁷

על מה מבוססת דרשת חז"ל 'כולכם חייבים בכבודי'?

ברש"י עה"ת (ויקרא יט, ג) הסביר בתחילה שדרשת חז"ל מבוססת על סמיכות שמירת השבת למורא אב, וממנה יש ללמוד לשאר המצוות, אך מהמשך דבריו משמע שהאיסור לשמוע בקול האב נדרש מהמילים 'אני ה' א-להיכם' – 'אתה ואביך חייבים בכבודי, לפיכך לא תשמע לו לבטל את דברי'.

בשפתי חכמים (אות ז) כתבו שרש"י בא להסביר את ההבדל בין האופן שדרשו חז"ל פסוק זה שנמצא בראש פרשת קדושים לעומת מה שדרשו חז"ל מהפסוק 'את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו' בהמשך הפרשה (יט, ל):

דעת רש"י בזה, שאל תקשה מנא ליה לפרש דלכך סמכו יחד כדי לומר שאף על פי שהזהרתיך על מורא אב ואם אין דוחה שבת, הא רש"י סבירא ליה בפרשת ויקהל להיפך דמה שמוקדם בפסוק הוא עיקר כמו שמבואר שם. וכאן הקדים מורא אב ואם לשבת אם כן דלמא מורא אב ואם דוחה השבת.¹¹⁸ ועוד, מנא ליה לפרש וכן בשאר כל המצוות? דלמא דוקא שבת

¹¹⁷ בשטמ"ק הביא טעם נוסף לדחות כבוד אביו מפני כבוד עצמו, אם הוא זקן ואינה לפי כבודו, על יסוד הסברא שהאב עצמו חייב בדין זה: 'ועוד דממעטינן מכולכם אתם חייבין בכבודי שהאב עצמו מוזהר על כבוד הבריות'.

אמנם, הוא עצמו מקשה על מסקנה זו מהדין שהבן חייב לכבוד את אביו אפילו אם לצורך כך עליו לחזור על הפתחים, שהרי לעניין זה הוא ראוי להיחשב 'זקן ואינה לפי כבודו'. בשטמ"ק תירץ קושיא זו בטענה: 'היינו משום דאלמלא לא היה מחזר - האב היה צריך לחזור. ולא הבנתי גם תירוץ זה'.

¹¹⁸ דברי השפתי חכמים מבוססים על הרא"ם, ושם כתב עוד בהסבר ההו"א לדחיית השבת ע"י מלאכת המשכן: 'ואם תאמר, תינח כבוד אב ואם דהוקש כבודם לכבוד המקום, בניין בית המקדש דכתיב ביה (פסוק ל) נמי "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה'" ותניא (יבמות ו א): "יכול יהא בניין בית המקדש דוחה שבת, תלמוד לומר: "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו", כלכם חייבים בכבודי", למה לי. הא בנין בית המקדש עשה ושבת עשה ולא תעשה, ולא אתי עשה ודחי לא תעשה ועשה. ושמא יש לומר, דאי לאו קרא דגבי בית המקדש, הוה אמינא, מדאצטריך קרא גבי מורא אב ואם לומר שאין עשה דכבוד אב ואם דוחה עשה ולא תעשה דשבת, מכלל דבעלמא דחי, קמשמע לן. אי נמי, משום דבניין בית המקדש דומה לצורך גבוה, הוה אמינא יבא עשה של בניין בית המקדש וידחה עשה ולא תעשה דשבת, דומיא דפסח ותמיד, קמשמע לן. ומזה הטעם עצמו, הקדים אזהרת שבת לצווי מלאכת המשכן, בפרשת ויקהל, וכתב מיעוטא "אך את שבתותי תשמורו" בפרשת כי תשא (שמות לא יג), לומר שאין מלאכת המשכן דוחה שבת, אף על פי שמלאכת המשכן עשה ושבת לא תעשה ועשה, ואין עשה דוחה את לא תעשה ועשה, משום דמלאכת המשכן צורך גבוה הוא והוה אמינא דדחייא שבת, דומיא דפסח ותמיד, קא משמע לן'.

אינו דוחה שהוא חמור ויש בו מצות עשה ולא תעשה אבל שאר כל המצוות נדחין מפני מורא אב ואם¹¹⁹ לכך פירש אני ה' א-להיכם אתה ואביך כו' לעומת זאת, בפירוש ר' עובדיה מברטנורא (עמר נקא) הסביר שעיקר הדרשה היא מן הסמיכות, משום שמהלשון 'אני ה' א-להיכם' ניתן היה להוציא לימוד הפוך, שדווקא מחזק את מעמדה של מצוות כבוד ומורא אב ואם:

דהוה אמינא דאדרבא אני ה' א-להיכם אתא למימר אני ה' המזהירכם על מורא אב ואם והוקשו למוראי, והייתי יכול לעבור על דברי תורה בעבור מורא אב ואם לכך כתב ואת שבתותי תשמרו להורות שלא הוקש כבודם לכבוד המקום לעניין שיוכל לעבור על דברי תורה, ואפי' בלאו דמחמר. לדבריו, מצוות השבת באה להפריד בין מורא אב ואם ל'אני ה' א-להיכם', להורות שהיקש מורא אב למורא שמים הוא מוגבל.

הרמב"ם הביא דין זה בהלכות גולה ואבדה (יא, יט), אך במקום להביא את דרשת הפסוק, נימק דין זה בכך שעשה ול"ת של השבת אבידה עדיפים על מצוות עשה של כבוד:

ראה את האבדה ואמר לו אביו אל תחזירנה יחזיר ולא יקבל ממנו, שאם קבל מאביו נמצא בעת שקיים מצות עשה של כבוד את אביך ביטל עשה של השב תשיבם ועבר על לא תוכל להתעלם.

בשעורי ר' דוד למסכת בבא מציעא הסביר שבאמת אין כוונת הרמב"ם מחמת דאין עשה דוחה ל"ת ועשה, אלא רק דכיון ששניהם שווין - עשה דאבידה עדיף משום דאית ביה תרתי. וטען שהרמב"ם נזקק לסברא זו כיון שהיה קשה לו, גם לאחר שלמדנו מהפסוק שאין העשה של כיבוד אב דוחה את מצוות השבת אבידה, מדוע תדחה השבת אבידה את העשה של כיבוד אב? הרי סוף סוף אין עשה דוחה עשה אחר. לכן הסביר הרמב"ם שכאשר ישנה התנגשות של שתי מצוות עשה זו

ביגור אריה לויקרא (יט, ג) תירץ: 'נראה לפרש בכולם שוה, שלכך סמך שניהם יחד, לומר לך כי עם המורא יהיה מקויים השבת, ואם יהיה השבת נדחה מפני המורא, אם כן לא יהיו מקויים יחד, והכתוב אמר "איש אמו ואביו תיראו ושבתותי תשמורו". אבל אם יהיה המורא נדחה, והשבת מקויים, אין כאן דחייה, שהרי הוא ואביו חייבים בכבודי, אם כן אין ראוי על האב שיבקש כבודו נגד כבוד השם. ואם מבקש כבודו נגד כבוד השם, אין ראוי לכבוד, דכתיב (שמות כב, כז) "ונשיא בעמד לא תאור", בעושה מעשה עמד, ואין זה מעשה עמד. ואם כן אין כאן דחיית מצות מורא, שהרי כיון שהאב מחוייב בכבוד הקדוש ברוך הוא גם כן, כאילו האב בעצמו אמר שיהיה מקיימים מצות שבת. וכן לקמן (פסוק ל) גבי שמירת שבת ומורא מקדש, פירושו כן, שסמך שמירת שבת למורא מקדש שיהיו שניהם מקויים, ואם היה השבת נדחה מפני המקדש לא היו מקויים שניהם, אבל בשמירת השבת, יהיה השבת מקויים וגם אין המקדש נדחה, שהרי אפשר לעשותו בחולי'.

¹¹⁹ תירוצו זה כתב גם בחידושים המיוחסים לריטב"א, שהקשה: 'היכי מוכח משבתותי תשמורו דאיכא למימר התם שאני דאיכא איסור סקילה ואין לו לעבור על איסור סקילה שהוא גדול משום כבוד אביו, אבל בהשבת אבדה דליכא אלא איסורא דלאו אימא דישמע לוי'. ותירץ: 'אפשר דמאני יי' מוכח כולכם חייבים בכבודי שאף ע"פ שצויתי לכם איש את אמו ואביו תיראו אני יי' כבודי במקומי יהא מונח ולא תעברו על דבר בשביל כבודם. ופר"י טעמא דכתב את שבתותי תשמורו אני יי' דמאני ה' פריך וכן פר"ש'.

כנגד זו, אם ישנו לאו שמכריע לטובת אחת המצוות, הרי היא מכריעה, כדי שלא יעבור על הלאו.

לדבריו, אין כאן עיקרון שאין עשה דוחה ל"ת ועשה, אלא רק עניין של עדיפות שמתוכה נובעת קדימה, אך מצוות העשה עדיין בתוקפה, ואם קיים את העשה של כיבוד אב ולא השיב - עשה מצוה.¹²⁰

אמנם, הרמב"ם עצמו פסק בהלכות ממרים (ו, יב) שאין מצות כיבוד אב דוחה אפילו לאו גרידא ואפילו עשה של דבריהם, ושם הביא את הדרשה שהובאה בסוגייתנו (מבלי שהעתיק את המילים 'אני ה' א-להיכם'¹²¹):

מי שאמר לו אביו לעבור על דברי תורה, בין שאמר לו לעבור על מצות לא תעשה או לבטל מצות עשה אפילו של דבריהם - הרי זה לא ישמע לו, שנאמר: 'איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו' - כולכם חייבין בכבודי.

יש לציין שבירושלמי (ב"מ ב, י) הובאה סברא זו מבלי להזכיר כלל שהיא נדרשת מפסוק. הירושלמי מתייחס לאיסור טומאת כהן ולהשבת אבידה כלאו בלבד, ולכן שואל:

בכל אתר את מר מצות עשה קודמת למצות לא תעשה, וכא את אמר אין מצות עשה קודמת למצות לא תעשה? שנייא היא שהוא ואביו חייבין בכבוד המקום.

בתוספות במסכת יבמות (ה, ב ד"ה 'כולכם חייבים בכבודי') שאלו מדוע בכלל יש צורך בפסוק ללמד שכיבוד אב לא ידחה את השבת, שהרי ניתן ללמוד זאת מסברא:

וא"ת ולמה לי קרא בכבוד אב ואם דלא דחי שבת? דבלאו קרא נמי לא דחי שהוא ואביו מוזהרין על השבת, כדאמר בפ"ק דקידושין (ד' לא). גבי אביו אומר השקני ואמו אמרה השקני הנח כיבוד אמך ועשה כבוד אביך שאתה ואמך חייבין בכבוד אביך וכן אביך אומר השקני ומצוה לעשות הנח כבוד אביך ועשה מצוה שאתה ואביך חייבין לעשות מצוה.

תוספות מתרצים שהסברא שמובאת בקידושין, למעשה נלמדה מדרשת הפסוק שהובאה בסוגייתנו: 'וי"ל דמהכא ילפינן התם'.

הגמרא מסבירה את הצורך בדרשה בכך שלולא הדרשה היתה סברא להעדיף את כבוד אב ואם על פני כל מצוה אחרת במקרה של התנגשות, משום שהוקש כבודם לכבוד הקב"ה. על כך הקשו ראשונים:¹²² גם לאחר שיש היקש - מהי הסברא לתת עדיפות דווקא למצוות הכיבוד אל מול מצוות אחרות?

¹²⁰ ועיי' בתוספות חולין (קמא, א) שכתבו בשם ריב"א, שגם במקום שבו אנו אומרים שעשה אינו דוחה ל"ת ועשה בפועל, אין לוקים על הל"ת אם עבר עליו לצורך קיום העשה, כיון שהעשה עדיין בתוקפו, ולכן דחה את הלאו.

¹²¹ על אף שתוספות (יבמות ה, ב) כתבו שהדרשה מבוססת על המילים 'אני ה'.

¹²² מובא בשטמ"ק בשם ר"י איש ירושלים מתוסי' חיצוניים, ובריטב"א בשם תוספות.

התנאים לכך שקיום ציווי האב יהיה בגדר כיבוד אב

בתוספות להלן (לג, א ד"ה 'אבדתו קודמת') הציגו פרדוקס לכאורה בהתנגשות של אבדתו ואבידת רבו עם כבוד אביו (למ"ד כיבוד אב משל בן):

וא"ת אבדתו ואבדת רבו וכבוד אביו - איזהו קודם? אי אבדתו - הלא כבוד אביו עדיף למאן דאמר בפ"ק דקדושין (דף לב. ושם) משל בן, ואם כבוד אביו - הלא אבדת רבו קודמת כדאמר לעיל אני ה'.

בתירוצם טענו תוספות שבמקרה זה אין התנגשות אמיתית בין ממון הבן לכבודו של אביו, כיון שאין האב מבקש את הכבוד מגוף הממון שהבן מפסיד.

ויש לומר אבדתו קודמת. דהיכא דאביו נהנה מגוף הבהמה חייב לכבדו כגון שחוט לי בהמתך, אבל הניחה ליאבד ותביא לי לאכול שגם לאב קשה האבדה אלא שרוצה לאכול.

אמנם, קשה קצת להבין מה כוונתם של תוסי' בציון העובדה שגם לאב קשה האבידה, אך הוראתם למעשה ברורה - אבדת עצמו קודמת לכבוד אביו כשם שלמדנו במשנה שהיא קודמת לאבידת אביו.

בתוספות במסכת קידושין (לב, א), שהציגו את אותה שאלה, ואת תירוץ בשם ר"י, מבואר שהתירוץ מבוסס על הגדרת מצוות כיבוד אב דווקא בפעולה שיש ממנה הנאה ישירה לאב:

ונראה לר"י שיניח כבוד אביו ואבידת חבירו ויעסוק באבידתו דהא דאמר כיבוד אב קודם היינו דוקא להניח לאביו לעשות רצונו בממונו לפי שזהו גוף הכיבוד אבל באבידתו כיון שאין האב נהנה באבידה עצמה אין הבן חייב להפסיד אבידתו בשביל אביו.

יתכן שמקורם של תוספות לתנאי זה בגדר מצוות כיבוד אב ואם נמצא בסוגיית הגמרא ביבמות (ה, ב - ו, א) בנושא דחיית לא תעשה מפני מצוות עשה. שם הגדירה הגמרא את מצוות כיבוד אב ואם כ'הכשר מצווה', ובתוספות שם (ד"ה 'שכן הכשר מצווה' בסופו) הסבירו ביטוי זה:

הכשר מצווה - כשמחמר ומטמא ומניח מלהחזיר אבדה כדי להביא גזלות לאביו, בשעת דחיית הלאו אין מאכילו ומלבישו, אבל בעלמא דעביד גוף המצווה ילפינן מכלאים בציצית דדחי.

אמנם, בלשונם של תוספות ביבמות נראה כאילו הדגש הוא על השאלה אם הנאת האב מהמעשה מגיעה מיד באותה שעה של ביטול המצווה האחרת, אך נראה שתוסי' הציגו את הדברים כך משום שהגמרא השתמשה בביטוי 'הכשר מצווה', והכשר הוא דבר שבהגדרתו נדרש בשלב קודם למצווה עצמה, אך בעצם מדובר על אותו עיקרון, שאין לאב הנאה ישירה מביטול המצווה, וכך נראה מההשוואה לכלאיים, ששם הזכירו את 'גוף המצווה'.

אולם, יש לציין שתוספות ביבמות המשיכו וכתבו בשם ר"י, שדברי הגמרא שם לא באו לתת מענה טכני מקומי במקרה פרטי של התנגשות כיבוד אב עם חילול השבת, אלא להגדיר באופן קטיגורי, שמצוות הכיבוד לא תדחה את השבת בכל מקרה של התנגשות:

ואר"י דכיבוד אב אפי' עוסק בגוף מצוה לא דחי, דבכל ענין קא פסיק שלא ישמע לו. והיינו, משום דברוב ענייני כיבוד הגילים להיות על ידי הכשר מצוה, קאמר רחמנא דלא דחי בכל ענין.

ביו"ד (ס"ס רמ סעיף כה), הביא הרמ"א את הדין שלא לשמוע לאב המוחה בבן מלישא איזו אשה שיחפוץ. הגר"א (ס"ק לו) כתב שהמקור לדין זה הוא מדברי ר"י שאין עצם עשיית רצון אביו נחשבת גוף מצוות כיבוד אב, אלא רק מה שיש לאב ממנו הנאה ישירה, כגון שמאכילו ומלבישו. הגר"א מדקדק מדברי ר"י שעצם עשיית שליחותו של אביו אינה נחשבת מצוה. והביא שכן כתבו שם גם הרמב"ן והרשב"א יואף על פי שא"ל האב לחמר אחר הבהמה לפי שאין עיקר כיבוד אלא במה שי"ל הנאה כמ"ש בקידושין (ל"א ב') איזהו כיבוד כו'...

אולם, בסוף דבריו מסייג הגר"א, שמדברי הרשב"א משמע שהשליחות אינה נחשבת כמצוות הכיבוד רק לעניין זה שאינה יכולה לדחות לאו. כך משמע קצת מהלשון 'אין עיקר הכיבוד'. משמע שלא ניתן לומר שאין כלל מצוה לשמוע בקול אביו, אלא שכיון שאין זה אלא בגדר הכשר מצווה, אין בכח ציווי האב לדחות לאו.¹²³

אכן, המהרי"ק בתשובה (שו"ת מהרי"ק סי' קסו) שעליה מבוססים דברי הרמ"א הנ"ל לא הסתפק בטענה שנישואי הבן אינם כלולים בחובותיו כלפי האב כיון שאינם שייכים לגופו של האב, אלא הוסיף טעמים נוספים, שאחד מהם הוא שבנישואין עם מי שהבן אינו רוצה בה יש גם איסור, שעובר על 'ואהבת לרעך כמוך'.

דין 'עוסק במצוה' בכיבוד אב ואם

להשלמת דיון זה ראוי להביא את דברי הריא"ז (קונטרס הראיות ב"מ לב, א) שביאר בשם זקנו שלמרות כל האמור, לא יצאה מצוות כיבוד אב מגדר הכלל הרגיל בכל המצוות ש'העוסק במצוה - פטור מן המצוה':

כתב מז"ה בפסקיו ודוקא כשאו' לו אל תחזיר לו אבדה ובוא ועשה עבודתי

אל ישמע לו, אבל אם היה עסוק בעבודת אביו וראה את האבדה - אי'

זקוק לה, דהנזקק במצוה פטור מן המצוה וכו' כדכת' מז"ה בפסקיו.

אכן, בפסקי רי"ד (ב"מ לב, א) כתב כן:

¹²³ יש להעיר כי בביאור הגר"א לשו"ע יורה דעה סימן רמ ס"ק כו כתב שמהסוגיא ביבמות נראה שמהדרשה של 'איש אמו ואביו תיראו' למדנו רק שאין כיבוד אב ואם דוחה איסור ל"ת שיש בו כרת. משום כך טוען הגר"א שישנו מקור נוסף לכך שכבוד אב ואם אינו דוחה מצוות אחרות. מקור זה הוא בדין כבוד המלך: 'משמע בריש יבמות דוקא ל"ת שיש בה כרת. סמך על המ"ר שאמר פי' נשא פי"ד יכול אפי' יאמר לך לעבור כו' ודכוותיה איש אמו כו' משמע דוגמת המלך וכ"ש הוא דהא מלך חמור מאביו ואמו כמ"ש בפ"ק דקדושין (ל"ב) והעובר על מצות מלך חייב מיתה ובאביו עשה בלבד ואמרינן בספ"י דסנהדרין כל איש כו' יכול אפי' לדברי תורה...'

אולם, דבריו צ"ע, שכן בסוגיית בבא מציעא מפורש שדרשת 'איש אמו ואביו תיראו... אני ה' מלמדת שאין כיבוד אב ואם דוחה גם איסורים שאין בהם כרת, כגון טומאת כהן והתעלמות מאבדה.

ודוקא כשאמ' לו אל תחזיר אבדה ובוא ועשה עבודתי אל ישמע לו, אבל אם היה עסוק בעבודת אביו וראה את האבדה אינו זקוק לה, דמי שעסוק במצוה פטור מן המצוה כדאמר' בשומר אבדה דפטור למיתב ריפתא לעני. וכדאמר' בסוכה שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה, אלמ' כל מי שעסוק בשום מצוה פטור הוא ממצוה אחרית' וכיבוד אב ואם אין לך מצוה גדולה ממנה. אולם, הריא"ז מקשה על דברי הרי"ד:

וזה נ"ל דוחק גדול, דאם איתא שאם היה עוסק בעבודת אביו אין לו להניחה בעבור האבידה, א"כ כשאמ' עוסק בעבודת אביו נמי למה לא יקיים מצות אביו? כי מי יש לפניו ב' מצות הרשות בידו לעשות איזו שירצה, אלא לפי שכלכם חייבי' בכבודי וגם האב חייב לבטל כבודו משום מצות השבת אבדה, וכאלו כבוד אביו רשות היא דומה אצל שאר מצות. וא"כ אפי' עוסק במצות אביו לאו כעוסק במצוה דמי.

הריא"ז טוען שמפורש כדבריו בברייתא המובאת במסכת קידושין:

ובפ"ק דקדושי' אמר' אלעזר בן מתיה אומ' אבא או' השקני מים ומצוה לעשות מניח אני כבוד אבי ועוסק במצוה, שאני ואבא חייבי' בדבר מצוה. עוד מוכיח הריא"ז את דבריו מדין התנגשות כיבוד אב עם לאו של שבת או של טומאה, שבוודאי אין כבוד אביו דוחה אותם גם כאשר כבר עוסק בכבוד אביו:

ופ"ק דיבמות נמי משמ' דכבוד אב לא דחי לא לאו דמחמ' בשבת, ולא לאו דטומאה, ולא לאו דהשבת אבדה, וכולהו מדמי להו כי הדדי. וע"כ אלו היה עוסק בכבודו) אביו ובאה עליו טומאת מת באותו הבית והוא כהן - מניח כבוד אביו ובורח מפני הטומאה. הם ה"נ בהשבת אבדה - מניח כבוד אביו מפניה, דכי היכי דגבי טומאה איכא לאו גבי השבת אבדה נמי איכא לאו ד'לא תוכל להתעלם'. ובכלן ודאי דוחה כבוד אביו מפניהן. ועל זה נאמ' כלכם חייבים בכבודי, שהאב עצמו חייב לבטל כבודו בכך.

בהערות המהדיר (שם הערה 115) כתב הצעה ליישב דעת הרי"ד:

הנה בגמרא יבמות ו א מקשה: אלא דקי"ל עשה דוחה ל"ת ליגמר מהכא דלא לידחי, וכו'ת שאני לאוי דשבת דחמירי והא תנא בעלמא קאי ולא קפריך, דתניא יכול אמר לו אביו היטמא או שאמר לו אל תחזיר יכול ישמע לו ת"ל איש אמו ואביו תיראו ומצותי תשמורו כולכם חייבין בכבודי, אלא משום דאיכא למיפרך מה להנך שכן הכשר מצוה, פר"י ומטמא ומניח מלהחזיר האבדה כדי להביא גוזלות לאביו בתוס' ד"ה שכן הכשר וכפר"ח הכשר מצוה כשמחמר בשעת דחיית הלאו אינו מאכילו ומלבישו, אבל בעלמא דעביד גוף המצוה ילפינן מכלאים בציצית דדחי, א"כ אם היה עוסק כבר בעבודת אביו הרי הוא עוסק בגוף המצוה ולא בהכשר המצוה ואז עשה דכיבוד דוחה לאו דאבידה. וכן הא דאמרין בקידושין אבא אומר השקיני מים ומצוה לעשות מניח אני כבוד אבא ועוסק במצוה משום דמצות כיבוד

הוא רק הכשר מצוה כמ"ד ביבמות לפיכך מניח כבוד אבא ועוסק

במצוה...¹²⁴

וציין שם בהערה שכ"כ הרמב"ן והריטב"א בקידושין לב א בהא דאיסי בן יהודה אומר אם אפשר לעשות המצוה ע"י אחרים יעשה אחרים והוא יעסוק במצות כיבוד, כדברי הרי"ד.

בחידושי הרמב"ן שם בעצם תמה על דברי איסי בן יהודה: 'איני יודע אם נוהגת המצוה הזאת בשאר המצוות דהא קי"ל העוסק במצוה פטור מן המצוה ולא מחלקינן בהו', ומתוך כך העמיד את דברי איסי דווקא בשטרם התחיל במצוה: 'ושמא בשקדם והתחיל במצוה ואחר כך נזדמנה לו אחרת, אבל כאן שתייהם לפניו'.

דברי הרמב"ן נאמרו בסתם, ומתוך כך אולי הבין המהדיר שכוונתו שדין 'עוסק במצוה' חל על העוסק בכיבוד אב כמו על העוסק בכל מצווה אחרת. אולם, בראשונים שבאו בעקבות הרמב"ן (ריטב"א לב, א; ר"ן על הרי"ף יג, ב) התייחסו דווקא למצב שבו התחיל במצווה אחרת, שאז אינו מפסיק אותה משום כבוד אביו, גם כאשר היא יכולה להיעשות על ידי אחרים.

דברי הר"ן הובאו בבי"י, והרמ"א הביא את דבריו בהגהת שו"ע (יו"ד רמ, יב) שכתב את דין הברייתא:

אמר לו אביו: השקני מים, ויש לפניו לעשות מצוה עוברת כגון קבורת מת

או לוויה, אם אפשר למצוה שתעשה ע"י אחרים, יעסוק בכבוד אביו.

ואם התחיל במצוה תחלה, יגמור, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה (ב"י בשם הר"ן).

ואם אין שם אחרים לעשות, יעסוק במצוה ויניח כבוד אביו.

(מיהו אם אין זמן המצוה עוברת, יעסוק בכבוד אביו ואח"כ יעשה המצוה)

(רבינו ירוחם נתיב א' בשם רא"ש).

נראה שהלשון הסתומה 'התחיל במצוה' מכוונת למצווה שיכולה להיעשות בידי אחרים, שאותה לא יפסיק. אולם, לא מצאנו התייחסות מפורשת בדברי הפוסקים לדינו של מי שהתחיל במעשה של כיבוד אב ואם, והזדמנה לפניו מצווה אחרת שזמנה עובר. ועוד צ"ע בסוגיא זו.

¹²⁴ עוד כתב שם ליישב את קושיית הרי"ז על הרי"ד במקרה של התנגשות כבוד אביו עם לאו תוך כדי עיסוקו בו, שבאמת אם כיבוד האב היה מתנגש עם לאו כשהוא לבדו (בשב ואל תעשה) לא היה הכיבוד נדחה מפני המצווה: 'י"ל כמ"ש הריטב"א בסוגיין אהא דמקשי בגמרא טעמא דכתב רחמנא את שבתותי כו' ואמאי האי עשה, והאי עשה ולא תעשה. כתב הריטב"א: 'פירוש, משום טומאה נקטי' האי לישנא, דאיכא בדחייתו עשה ולא תעשה ביחד, דאילו בשאמר לו אל תחזיר אין כאן עשה ולא תעשה כדאמרין לעיל (כו, ב) לא תוכל להתעלם איכא השב תשיבם ליכא'. אי"כ גבי טומאה דאיכא עשה קדושים יהיו ולא תעשה לנפש לא יטמא לפיכך מניח כבוד ובורח מן הטומאה, אבל באבידה דליכא אלא לאו דלא תוכל להתעלם גרידא אה"נ דאינו מניח כבוד אביו ועוסק באבידה'.